

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 3 (2026)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/ISSN2710-3528>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Ергалиева С. Ж., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Искакова З. С., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/BTOUPh3.2026/325-341>

***Ж. Ибраева¹, Г. Четиндаг Суме², О. Эртисхан³**

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Фырат университеті, Түркия, Элязыг қ.

³«Өрлеу» БАҰО АҚ-ының Павлодар облысы бойынша

Кәсіби даму институты,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2632-6332>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4699-3944>

³ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8698-932X>

*e-mail: zhanar.ibraieva.77@mail.ru

ҚАЗАҚ МӘТІНДЕРІНДЕГІ ҚАТЫСЫМ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТҮРЛЕРІ МЕН ОЛАРДЫҢ ТІЛДІК КӨРІНІСІ

Бұл мақалада қазақ мәтіндеріндегі қатысым қызметінің түрлері жинақталып, олардың тілдік көрінісі жан-жақты қарастырылады. Тілдің басты қызметі – қарым-қатынас құралы болуымен бірге, оның ақпараттық, экспрессивтік, аппелятивтік, эстетикалық және прагматикалық қырлары ғылыми тұрғыдан талданады.

Мақалада мәтіннің тіл деңгейлері арасындағы орнын, басқа тілдік бірліктермен арақатынасын және мәтін лингвистикасының ұғымдары, қызметі туралы түсініктер толықтырылып берілген. Көзделген мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер қойылды:

*1) қатысым қызметінің теориялық негіздерін қарастыру;
2) қазақ мәтіндеріндегі қатысым қызметінің типологиясын айқындау;
3) қатысым қызметінің тілдік деңгейлердегі жүзеге асуын сипаттау. Адресаттың (ақпаратты қабылдайтын тұлға) мәтінді оқыған кездегі қабылдау ерекшеліктері сипатталып, сипаттама беріліп жіктеледі.*

Зерттеу кезінде түрлі жанрдағы мәтіндер алынып, соның ішінде Ахмет Байтұрсынұлының тілтанымдық еңбектері мен қазіргі филология ғылымындағы зерттеу мақалалары, М. Мақатаевтың экспрессивтік, эстетикалық қызметті айқын көрсететін поэзиялық шығармалары қарастырылды. О. Бөкейдің әңгімелері, Ш. Мұртазаның шығармаларынан үзінділер, шешендік сөздер, қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасының президенті Қ. Тоқаевтың

халыққа Жолдауындағы мәтіндерден қатысым қызметінің қызметі зерделеніп, салыстырылды.

Мақалада қатысымдық бірліктердің сөйлеу актілеріндегі қызметін Ч. Моррис тұжырымдамасымен негіздеп, Ахмет Байтұрсынұлының тілтанымдық еңбектері, қазіргі филология ғылымындағы зерттеу мақалалар, ақпараттық, прагматикалық, экспрессивтік, эстетикалық қызметті айқын көрсететін қазіргі қазіргі қазақ мәтіндеріндегі көрінісін нақты мысалдар арқылы дәлелденді.

Кілтті сөздер: тілдің қатысымдық қызметі, қазақ мәтіндері, адресат, тілдік бірлік, мәтін лингвистикасы.

Кіріспе

Мәтін – сөз арқылы жеткізілетін, сөйлеудің шығармашылық нәтижесі. Қазіргі қазақ тілінде «мәтін» ұғымының қолданыла бастағанына көп уақыт бола қойған жоқ. Тілімізге дендеп ене бастаған мәтін сөзінен «мәтінтаным», «мәтінтану», «мәтінтанушы» секілді бірнеше жаңа баламалар туындады. Мәтін арқылы барлық тілдік бірліктер іске қосылатындықтан, мәтінді талдау, мәтін тану, мәтіндегі тілдік бірліктердің қызметін анықтау, адресаттың қабылдау қызметтері бүгінгі таңда өзекті мәселеге айналып отыр.

Қазіргі қазақ тіл білімінде мәтінтану, қатысым теориясы мен прагмалингвистика бағыттары қарқынды дамып келеді. Мәтін арқылы тілдің қатысымдық қызметінің түрі жүзеге асады. Сондықтан бүгінгі таңда қазақ мәтіндерінің қатысым қызметін анықтау, олардың типологиясын сипаттау-ұлттық тілдің коммуникативтік әлеуетін айқындауға жол ашады.

Ғылыми зерттеудің мақсаты – қазақ мәтіндеріндегі қатысым қызметінің түрлерін анықтау және олардың тілдік көріністерін сипаттау. Зерттеу әдіснамасы – функционалды грамматика, прагмалингвистика, дискурс талдау, мәтін лингвистикасы.

Мәтінді тану, оның тілдік табиғатын ашу соңғы уақыттардағы жалпы тіл білімінде зерттеліп келе жатқан тың сала болып табылады. «Мәтін» деп нені тануға болады деген сауалдан басталып, әр жанр, стильге тән мәтіндерді талдау, мәтінтүзуші факторларды анықтау, оны тұтастай жүйе ретінде алып қарастыру, бөлшектерге, сегменттерге бөлу, бүтін мен бөлшек арасынан логикалық байланысты көре білу, таба алу, т.б. мәселелер мәтінді лингвистиканың зерттеу нысаны дәрежесіне көтерді.

Осы тұрғыда тіл зерттеушісі Г. Х. Рамазанова сөйлеу жанрлары қатысым қызметінің нақты көріністері болып табылатындығын атап көрсетті: В лингвистике представлены следующие жанры речевого общения: беседа, разговор, рассказ, история, предложение, признание, просьба, спор, замечание, совет, письмо, записка, сообщение (ватсапп и др.

гаджеты), дневник. Такое разделение основано на таких категориях как: тип коммуникативных установок, способ участия партнеров, ролевые отношения между участниками, характер их реплик, соотношение различных форм речи. Әр жанр белгілі бір коммуникативтік мақсатқа, адресатқа және сөйлеу жағдаятына байланысты қалыптасады. Сондықтан қатысым қызметінің ақпараттық, экспрессивтік, аппелятивтік және прагматикалық түрлері осы жанрлардың құрылымынан айқын байқалады. Олар арқылы адресант пен адресат арасындағы өзара әрекет, сөйлеу ниеті мен прагматикалық бағыт айқындалады [6; 116–128].

Қазақ филологиясында мәтінді талдау көпке дейін әдебиеттану нысаны ретінде ғана қарастырылып келгені белгілі. Мәтінтанудың бір саласы текстология ғылымының өзі тұтасымен әдебиетшілердің мойнына жүктеліп келгені сондықтан. Шын мәнісінде мәтінтану мәселесін, оның негізгі категориясы мәтінді лингвистикалық тұрғыдан сараптау, анализ жасау қазақ тіл білімінде күрделі де қиын және қолға кеш алынған мәселе екені белгілі.

Мәтінтану мен мәтінге тілдік талдау жүргізу кеш қолға алынғандықтан, мәтінтану ғылымы мен мәтінталдау ғылымы терминдерінің тұтас жүйесі жоқтығы, көбінің баламасы табылып, тілде толық орныға қоймағаны, ғылыми басты ұғымдары туралы түсініктің қалыптаса қоймағаны белгілі. Бірақ осы бағытта соңғы жылдары зерттеушілер ізденісі арқасында тың баламалар ұсынылуда. Жұмыс жазу барысында мәтінтану мен мәтінталдауға қатысты кейбір терминдердің баламалары ұсынылды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің материалы ретінде әртүрлі жанрдағы қазіргі қазақ мәтіндері алынды. Соның ішінде, көркем әдебиет үлгілері (қазақ классиктерінің шығармаларынан үзінділер), қазіргі қазақ мәтіндері, ғылыми мәтіндерден үзінділер (қазақ тіл біліміндегі зерттеу мақалалары мен монографиялар), ресми мәтіндер, оның ішінде заң құжаттары, ресми хабарламалар, әкімшілік мәтіндер, сондай-ақ медиа мәтіндер (газет-журнал мақалалары, интернет жаңалықтары, әлеуметтік желідегі жазбалар) қарастырылды. Атап айтқанда, зерттеу ауқымына шамамен 250–300 бет көлеміндегі мәтіндер енгізілді.

Ғылыми зерттеу барысында төмендегідей әдістер пайдаланылды:

Мәтіндердегі қатысым қызметінің сипаттауда, олардың ерекшеліктерін айқындауда сипаттамалы әдіс қолданылды. Зерттеу кезінде түрлі жанрдағы мәтіндер алынып, салыстырмалы әдіс арқылы талданды. Соның ішінде Ахмет Байтұрсынұлының тілтанымдық еңбектері мен қазіргі филология ғылымындағы зерттеу мақалалары, М. Мақатаевтың экспрессивтік, эстетикалық қызметті айқын көрсететін поэзиялық шығармалары қарастырылды. О. Бөкейдің әңгімелері, Ш. Мұртазаның шығармаларынан үзінділер, шешендік сөздер, қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасының

президенті Қ. Тоқаевтың халыққа Жолдауындағы мәтіндерден қатысым қызметінің қызметі зерделеніп, салыстырылды.

Мәтіндердегі лексикалық және грамматикалық, стилистикалық құралдардың қатысымдық қызметін айқындауда функционалды-семантикалық талдау жасалды.

Автор мен адресат арасындағы қарым-қатынас, жағдаят, интенция, прагматикалық маркерлерді айқындауда прагматлингвистикалық талдау, қазіргі медиа мен әлеуметтік желідегі мәтіндердің ерекшеліктерін ашуда дискурстық талдау жүргізілді. Осы әдістердің кешенді қолданылуы қазақ мәтіндеріндегі қатысым қызметінің типологиясын толыққанды айқындауға мүмкіндік берді.

Әдебиетке шолу

Қатысым қызметі мәселесі тіл білімінде функционалдық бағыттың қалыптасуымен тығыз байланысты қарастырылады. Тілдің тек құрылымдық жүйе емес, ең алдымен қоғамдық-коммуникативтік құбылыс екені XX ғасырдың екінші жартысынан бастап ғылыми тұрғыда кеңінен дәлелдене бастады. Осы тұрғыдан алғанда, мәтіндегі қатысым қызметтерін анықтау мен жіктеу мәселесі мәтін лингвистикасы, прагматлингвистика және семиотика салаларымен сабақтас дамыды. Жалпы тілдік коммуникацияның функционалдық табиғатын зерттеуде Ч. Морристің семиотикалық тұжырымдамасы маңызды орын алады. Ғалым тілдік таңбаның қызметін синтактика, семантика және прагматика деңгейлерінде қарастырып, таңбаның адресатпен байланысын басты назарға алады. Бұл бағыт кейін мәтіндегі қатысым қызметтерін прагматикалық тұрғыдан талдауға негіз болды [7]. Қатысымдық бірліктердің сөйлеу актісіндегі рөлі, адресант пен адресат арасындағы өзара әрекет осы теориялық ұстаным аясында түсіндіріледі.

Функционалдық лингвистикада тілдің ақпараттық, экспрессивтік, аппелятивтік, эстетикалық және прагматикалық қызметтері әртүрлі ғылыми мектептерде әрқилы жіктелгенімен, олардың барлығы мәтіннің коммуникативтік табиғатын ашуға бағытталған. Бұл бағыттағы зерттеулерде мәтін тек сөйлемдер жиынтығы емес, мақсатты ұйымдасқан тұтас қатысымдық құрылым ретінде қарастырылады.

Қазақ тіл білімінде тілдің қатысымдық қызметі мәселесі Ахмет Байтұрсынұлы еңбектерінен бастау алады. Ғалым тілдің қызметін ойды жеткізу, пікір білдіру, түсіндіру сияқты әрекеттермен байланыстыра отырып, тілдік бірліктердің қызметтік табиғатына назар аударған [1]. Оның «Тіл-құрал», «Әдебиет танытқыш» еңбектерінде тілдік категориялар тек грамматикалық тұрғыдан емес, қатысымдық-функционалдық тұрғыдан сипатталады. Бұл еңбектер қазақ мәтіндерін функционалдық бағытта зерттеудің алғашқы ғылыми негізі болып табылады.

Кейінгі кезеңдерде қазақ тіл білімінде мәтін лингвистикасы, прагмалингвистика, дискурс теориясы аясында қатысым қызметі жан-жақты қарастырыла бастады. Зерттеушілер мәтіндегі ақпараттық қызметті деректік мазмұнмен, экспрессивтік қызметті эмоциялық-бағалауыштық құралдармен, аппелятивтік қызметті ықпал ету және әрекетке шақырумен, эстетикалық қызметті көркемдік-образдылықпен байланыстыра талдайды. Сонымен қатар, мәтіндегі фатикалық, метатілдік, кумулятивтік, конструктивтік қызметтердің де коммуникативтік кеңістіктегі орны айқындалады.

Мәтінді қабылдаушының танымдық деңгейі, мәдени аясы, тілдік тәжірибесі қатысым қызметтерінің жүзеге асуына тікелей әсер етеді. Осы тұрғыдан алғанда, қатысым қызметін тек мәтін ішкі құрылымымен шектеу жеткіліксіз, оны адресаттың қабылдау ерекшеліктерімен бірлікте қарастыру қажеттілігі туындайды.

Нәтижелер және талқылау

Қатысым (коммуникация) – тілдің басты қызметі әрі сөйлеу әрекетінің негізгі мақсаты. Түркі тіл білімінде бұл ұғым тіл мен ойлаудың, қоғам мен мәдениеттің өзара байланысында қарастырылып, тілдің антропоцентристік бағытының өзегіне айналды. Тілдің қатысымдық қызметін зерттеу арқылы адамзаттың танымдық тәжірибесі, дүниетанымы мен әлеуметтік қарым-қатынасы айқындалады.

Осы тұрғыда Әнес Ғарифолла өзінің докторлық диссертациясында оқырманның қабылдауының жан-жақтылығын көрсетіп берді. Кез келген мәтінді қабылдау үшін эмпатияны қабылдауға қабілеттілік керек, себебі шығармадағы қатардағы кейіпкерлердің, сонымен бірге басты кейіпкердің көңіл-күйі, мінез-құлық ерекшеліктерін түсінуге эмпатиялық қабілеттілік қажет, өйткені осы қабілеттілік арқылы, тұтасымен алғанда, шығарма авторының біртұтас концепциясын ұғынуға болады. Мәтінді әркім әртүрлі қабылдайды, қабылдау үдерісіне оқырманның білім деңгейі, өмірлік тәжірибесі, шыққан ортасы т.б факторлар әсер етеді [5; 12–13].

Қатысымдық бірліктердің тіл мен оны қолданушы тұлғалардың арасындағы қызметті прагматика теориясының негізін салған Ч. Моррис тұжырымдамаларынан басталса, Т. А. Ван Дейк, В. А. Гак, И. Р. Галперин, А. А. Леонтьев, Н. А. Арутюнова сынды шетелдік тіл зерттеушілер, сонымен қатар А. Байтұрсынұлы, Қ. Жұбанов, Р. Сыздық, М. Балақаев, Ф. Ш. Оразбаева, Б. Х. Хасанұлы, З. Ш. Ерназарова, Г. Н. Смагулова, Д. А. Әлкебаева сында қазақ ғалымдарының тұжырымдарымен сабақтасады.

Тілді таңбалық жүйе ретінде қарастырған америкалық ғалым Ч. Моррис семиотиканың үш негізгі саласын айқындады: синтактика, семантика және прагматика. Ғалымның пікірінше, «прагматика – семиотиканың таңбалардың пайда болуы, қолданылуы және солардың орын алған мінез-құлықтағы

әсерлерін қарастыратын бөлігі» [7]. Яғни тілдік бірліктерді тек құрылымдық тұрғыда емес, оларды қолданушы тұлғалардың қарым-қатынас барысындағы мақсат-мүддесімен байланысты қарастыру қажет [7; 7–9].

Бұл қағидаға сүйене отырып, қатысымдық бірліктердің қызметін түсіндіруде сөйлеушінің ниеті (иллокутивтік күш) мен тыңдаушыға тигізетін әсері (перлокутивтік нәтиже) басты рөл атқарады. Демек, сөздің қатысымдық мәнін толық ашу үшін «кім айтты, қандай жағдайда айтты, кімге бағытталды» деген сұрақтарға жауап беру маңызды. Осы арқылы қатысым бірліктерінің ақпараттық, экспрессивтік, аппелятивтік, эстетикалық және прагматикалық қызметтері айқындалады.

Тіл зерттеушілерінің пайымдауынша, тілдің қатысымдық қызметі бірнеше түрге бөлінеді: ақпараттық, экспрессивтік, аппелятивтік, эстетикалық және прагматикалық. Бұл қызметтердің әрқайсысы тілдік қолданыстың түрлі жанрларында көрініс тауып, қоғамдағы қарым-қатынастың әр қырын жүзеге асырады.

Тілдің қатысымдық қызметінің бір түрі- ақпараттық қызмет. Бұл қызмет арқылы сөйлеуші объективті деректер мен мәліметтер береді. Ол көбінесе ғылыми мақалалар, ресми құжаттарда, газет-журнал, публицистикалық жазбаларда ақпараттық мазмұн басым болады. А. Байтұрсынұлының тілтану саласындағы «Тіл-құрал» еңбегінде «Қазақтың нағыз өз тіліндегі дыбыс 24. Бұлар 3 түрлі болғандықтан 3-ке бөлінеді. 5 дыбыс ашық айтылатын болғандықтан, дауыстап айтуға көнетін болғандықтан, ашық дыбыс, яки дауысты дыбыс деп аталады. Он жеті дыбыс тұйық айтылатын болғандықтан, яғни дауыстап айтуға көнбейтін болғандықтан, тұйық дыбыс, яки дауыссыз дыбыс деп аталады. Екі дыбыс дауысты дыбыстардай нағыз ашық айтылмайтын болғандықтан һәм дауыссыз дыбыстардай тым тұйық айтылмайтын болғандықтан, орта дыбыс, яки жарты дауысты дыбыс деп аталады. 24 дыбысқа араб хәріфтерінен үйлескендерін өзгертпей, үйлеспегендерін өзгертіп хәріфтер арналды» деп анықтама беруі, адресатқа берілген ақпарат болғандықтан, оны ақпаратты қабылдайтын тұлға тұтас ақпарат ретінде қабылдайды, осы ақпараттан білімін толықтырады, тәжірибеде қолданады [1; 34–36].

Адресаттың эмоциясын, сезімін жеткізудің құралы тіл болғандықтан, осы жерде қатысымның экспрессивтік қызметі басым тұрады. Мысалы, Мұқағали Мақатаевтың «Сенсіз өткен өмірім тең өлікпен,

Сен иемсің, айырылғанмын еріктен.

Сенсіз өмірім қуанышсыз, серіксіз,

Тағдыр сені ыстық етті неліктен?» деген өлең жолдарында сөйлеушінің ішкі күйзелісі, лирикалық эмоциясы көрінеді [8; 76–77].

Адресатқа әсер ету, белгілі бір әрекетке шақыруда аппелятивтік қызметтің түрі көрінеді. Бұл қызмет шешендік сөздер, публицистикалық

мақалалар, шешендік сөз, жарнамаларда кездеседі. Мысал ретінде Төле би: «Төле бидің тоқсан ауыз сөзінің тобықтай түйіні – ел бірлігі!» Мұнда халықты бірлікке шақыру бар. Тыңдаушыны белгілі бір әрекетке итермелеу – аппелятивтік қызметтің басты белгісі.

Шерхан Мұртаза: «Халық бізден әділет күтеді, халық бізден шындық күтеді!». Қоғамдық санаға ықпал ету, әділетке шақыру, үндеу-аппелятивтік қызметтің белгісі болып тұр [9]. Шерхан Мұртазаның қанатты сөзі қоғамдағы әділет пен шындықтың маңызын айқындап, азаматтық үндеудің үлгісі ретінде көрініс табады. Қазақ публицистикасында қатысым қызметінің маңызды түрлерінің бірі – аппелятивтік қызмет, адресатқа әсер ету, белгілі бір әрекетке үндеу, итермелеу, санасына ой салу, үндеу жасау. Бұл қызмет көбіне қоғамдық-әлеуметтік мазмұндағы мәтіндерде, публицистикалық және эссе жанрларында айқын байқалады. Мұнда автор оқырманның сана-сезіміне әсер етіп, оны әділет жолында белсенді болуға шақырады. Адресанттың тыңдаушыға бағытталған тікелей ықпалы, үндеу сипаты мен қоғамдық санаға әсер етуі-аппелятивтік қатысым қызметінің басты белгілері болып табылады.

Аппелятивтік қызметтің басты мақсаты- тыңдаушының эмоциясына, ерік-жігеріне әсер етіп, оны нақты әрекетке ынталандыру. Осы тұрғыдан алғанда, Ш. Мұртазаның аталған сөзі қазақ публицистикасындағы азаматтық үндеудің көркем үлгісі ретінде бағаланады. Мұндай мәтіндерде тілдің экспрессивтік және прагматикалық әлеуеті де айқын көрінеді, себебі автор тек ақпарат беріп қана қоймай, тыңдаушының дүниетанымына ықпал етуге ұмтылады.

Демек, Шерхан Мұртазаның бұл сөзі қоғамның моральдық санасын оятуға, әділет пен шындық қағидаттарын дәріптеуге бағытталған аппелятивтік қатысым қызметінің көрнекті мысалы болып табылады.

Кейбір сөйлемдер ақпарат беріп қана қоймай, белгілі бір әрекетке үндейді. Мысалға алатын болсақ, Қ. Тоқаевтың халыққа Жолдауынан: «Инвестиция тарту – орталық атқарушы органдардың ғана міндеті емес. Осы маңызды жұмысқа жергілікті билік те атсалысып, бәрі жұмыла жұмыс істеуге тиіс. Әкімдердің аймақтағы инвестициялық ахуалға тікелей жауапкершілігін белгілеу керек.

Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі аймақтардың инвестициялық тартымдылық индексын енгізуге тиіс. Мүмкін, бұл жұмысқа тәуелсіз сарапшыларды тартқан жөн болар.

Инвестицияға қолайлы ахуал қалыптастыруға тікелей әсер ететін ең басты мәселе – макроэкономикалық тұрақтылық.

Бірақ қазіргі басты мәселе: жоғары инфляция экономикалық көрсеткіштер мен халықтың табысын «жұтып қойып» жатыр.

Оның дайын тұрған шешімі жоқ, бұл – көптеген мемлекет бетпе-бет келіп отырған түйткіл. Мәселе бәріне ортақ болғанымен, ол біздің жағдайда айрықша сезіліп отыр.

Осы макроэкономикалық құрсаудан шығуымыз керек. Қиындықтар күні кеше ғана пайда болған жоқ. Оны шешу үшін әлемдегі озық тәжірибелерді ескеріп, жұртқа ұнай бермейтін шаралар қабылдауға және оның жауапкершілігін көтеріп алуға дайын болу қажет. Үкімет пен Ұлттық банк қазіргі қалыптасқан ахуалдың қиындығын ескере отырып, алдына қойған мемлекеттік ауқымдағы міндетті біртұтас команда ретінде атқаруы керек. Қазір әркім көрпені өзіне қарай тартатын кез емес».

Бұл сөйлемдер тек ақпарат беріп қана қойған жоқ, халықты әлемнің озық тәжірибелерін қолданып, инвестиция тартып, экономикамызды көтеруге үндейтіні көрініп тұр. Оқып отырған адресат әрекет жасайды, белгілі бір мақсатқа жұмыс жасайды. Өйткені осы аппелятивтік қатысымдағы сөздер тікелей оқып отырған тұлғаға әсер етеді, тапсырма береді, белгілі бір әрекетке ықпал етеді [10].

Кез келген мәтін оқырманына ләззат сыйлай алмайды. Ал, кейбір мәтіндер тек ақпарат беріп қана қоймай, эстетикалық ләззат береді. Мәтінді оқып отырған адресат біресе күйінеді, біресе лаулап жанып, біресе қиялға бой алдыруы мүмкін. Мұндай сөйлемдерді қатысымның эстетикалық қызметіне жатқызамыз. Талдап айтатын болсақ, О.Бөкейдің «Қар қызы» шығармасында: «Алтай өңіріне алпыс жылдан бері дәл осындай қалың қар жауғанын көрген жоқпыз», – деседі қариялар. Расында да, бас көтертпей жауғаны соншама, есіктің алды, қораның маңындағы қарды тазалап үлгере алмайсың. Ауыл-үйдің арасына күреп жалғыз аяқ жол салудың өзі азабы мол жұмыс. Кейбір салақ кісілердің бел ағашы борсыған мал қамайтын қоралары сыр беріп алды – топ етіп төбесі ойылып түсіп жатыр. Күннің көзі жылт етіп ашыла қалса, аппақ қардың астында бүк түсіп, қаздың жұмыртқасындай томпайып-томпайып тілсіз жатқан үйлерді, сол үйлердің қар кептелген мұржасынан жұлындай көтеріліп, жуастау будақтаған түтінді көріп, бұл ауылдың адамдары қарға тұншығып өліп қалмағанына тәуба жасайсыз.

Төрт түлік тебін жоқ, омалып қорада тұр. Тебінге шығарғанды қойып, суатқа апара алмай әуре-сарсаңда жүр. Міне, ұрланып басталып жапалақтай жауған қар мәңгілік сабырмен аспан астын түгел жаулап алған. Аспан деп, баяғы ұғыммен айтамыз, әйтпесе аспан жоқ, мың-миллион – сансыз қар көбелектер ғана бір-бірін қуа жарысып, ойына келгенін істейді. Осыншалық ғажап, құлаққа қорғасын құйғандай тыныштықты Нұржан бұрын көрмеп еді. Дүниеде қар жауған сәттегідей бейбіт те тыныш өмір бар ма екен, -деп ойлады жүзін аспанға қарата. Жыбыр-жыбыр қалықтаған қар жапалақтар бетіне асықпай келіп қонып, жылбысқалана еріп, суға айналып бетін айғыздап

аға жөнеледі. Ептеп қытықтай ма-ау...» – деп қардың жауғанын оқырманға соншалықты шынайы эстетикалық сипат береді. Адресат сөйлемдерді оқып отырып, «қар» туралы ақпарат алып қана қоймай, қардың сұлулығын көзбен көргендей болады, сезеді. Бұл да осы эстетикалық қатысымның бірден-бір ерекшелігі болып табылады [3; 2–3].

Сөйлеушінің тілдік таңдау арқылы белгілі бір мақсатқа жетуін қатысымның прагматикалық қызметі деп атаймыз. Қазақ прозасында О.Бөкейдің шығармаларындағы мәтіндерде қатысымның прагматикалық қызметі айқын көрінеді. О.Бөкейдің «Атау кере» шығармасы оқып отырған адамды философиялық түйін ретінде оқырманды рухани ізденіске, өзін-өзі тануға итермелейді. Мұнда әр сөйлемнің прагматикалық бағдары айқындалған.

«Пәле болатын себебі-табиғат-ана абыройдан айырылады, содан соң ашуланады, айталық, қазір жер бетінде табиғат апаты тым көбейіп кетті. Түбі неге апарып соғарын кім білсін; бекерден бекер мөңкітіндей не көрінді, ашуланады ғой жарықтық» деген сөйлемдерінде терең философиялық ой мен адамзаттың табиғатты құрметтеуі сияқты идеясы жатыр. Оқып отырған адресатқа ой салып, жақсы іс істеуді үгіттейді, ойландырады. Адресатты ойландырып отырып, жаңа көзқарас қалыптастыруға итермелейді [4; 86–87].

Фатикалық қызмет тілдің адресант пен адресат арасындағы қарым-қатынасты орнату, сақтау және реттеу функциясы қызметін атқарады. Бұл қызметтің негізгі мақсаты – ақпарат жеткізу емес, коммуникациялық байланыстың үзілмеуін қамтамасыз ету. Фатикалық қызмет барысында сөйлеу мазмұны екінші қатарға ығысып, қарым-қатынастың өзі алдыңғы орынға шығады.

Фатикалық қызмет көбіне ауызекі сөйлеу тілінде, диалогтік құрылымдарда, сондай-ақ көркем мәтіндегі кейіпкерлер арасындағы тілдесуде көрініс табады. Мұндай жағдайда қолданылатын тілдік бірліктер ақпараттық жүктемеден гөрі байланыс орнату мен эмоциялық жақындасуға бағытталады. Фатикалық қызмет тілдік коммуникациядағы өзге қызметтерден мақсаттық бағытымен ерекшеленеді. Ақпараттық, экспрессивтік немесе аппелятивтік қызметтерде негізгі назар мазмұнға, әсер етуге немесе әрекетке шақыруға бағытталса, фатикалық қызметтің басты нысаны – қатысымның өзі, яғни адресант пен адресат арасындағы байланысты орнату және сақтау.

Ақпараттық қызметте сөйлеу жаңа дерек беруге бағытталады, ал фатикалық репликаларда ақпараттық жүктеме минималды немесе мүлде болмайды. Экспрессивтік қызмет эмоцияны білдіруді көздесе, фатикалық қызмет эмоцияны білдіруді емес, сөйлесудің жалғасып жатқанын растауды мақсат етеді. Аппелятивтік қызмет адресаттың іс-әрекетіне ықпал етсе, фатикалық қызмет тек әлеуметтік-прагматикалық контактіні қамтамасыз етеді.

– Е, қалайсың?

– Жүріп жатырмыз ғой... деген диалогта «қалайсың?» сұрағы нақты ақпарат алуға емес, қарым-қатынасты бастауға бағытталған. Жауап та деректік сипатта емес, фатикалық қызмет атқарады [3]. Осы тұрғыдан алғанда, фатикалық қызмет мәтіннің мазмұндық құрылымына емес, коммуникативтік ұйымдасуына қызмет ететін функция ретінде сипатталады.

Метатілдік қызмет- тілдің өзін-өзі сипаттау, түсіндіру, талдау функциясы. Бұл қызметте тіл объект ретінде қарастырылып, тілдік бірліктердің мағынасы, қызметі, құрылымы тілдің өз көмегімен ашылады. Метатілдік қызметтің басты мақсаты – тілдік ұғымдарды нақтылау және жүйелеу. Метатілдік қызмет көбіне ғылыми-лингвистикалық мәтіндерде, сөздіктерде, оқулықтарда, анықтамалық еңбектерде жүзеге асады. Ахмет Байтұрсынұлы еңбектерінде метатілдік қызмет айқын көрінеді. Мысалы, ол грамматикалық ұғымдарды арнайы анықтамалар арқылы түсіндіреді: *Сөйлем – пікірді білдіретін сөздер тобы.*

Бұл тұжырымда тіл тілдің өзін сипаттау үшін қолданылып отыр. Мұнда ақпараттық қызметтен гөрі метатілдік қызмет басым, себебі сөйлемнің мазмұны емес, оның тілдік табиғаты ашылады. Метатілдік қызмет ғылыми мәтіннің теориялық негізін қалыптастырып, ұғымдық аппараттың бірізділігін қамтамасыз етеді.

Кумулятивтік қызмет – тілдің тарихи, мәдени, әлеуметтік тәжірибені жинақтап, сақтау және ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу функциясы. Бұл қызмет арқылы тіл ұлттық жадының қоймасы ретінде қызмет атқарады.

Кумулятивтік қызмет әсіресе фольклорда, тарихи мәтіндерде, көркем әдебиетте, тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдерде көрініс табады. Көркем прозада ұлттық дүниетаным, салт-дәстүр, өмір тәжірибесі тіл арқылы сақталып беріледі. Мысалы, Оралхан Бөкей шығармаларында табиғат пен адам қарым-қатынасы ұлттық таным негізінде бейнеленеді.

Қазақ үшін тау – жай ғана жер емес, тағдыр.

Бұл сөйлемде ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық көзқарас жинақталған. Мұнда тіл ақпарат беріп қана қоймай, мәдени тәжірибені сақтаушы құрал ретінде қызмет етеді. Кумулятивтік қызмет мәтіннің мәдени-танымдық әлеуетін арттырып, ұлттық болмысты тілдік деңгейде бекітеді.

Конструктивтік қызмет – тілдің ойды қалыптастыру, ұйымдастыру және жүйелеу құралы ретіндегі қызметі. Бұл қызметте тіл дайын ойды жеткізбей, ойдың қалыптасуына тікелей ықпал етеді. Конструктивтік қызмет көбіне ғылыми, философиялық, аналитикалық мәтіндерде айқын байқалады. Ғылыми мәтіндерде ұғымдар бірізді түрде құрылып, логикалық жүйе түзіледі:

Мәтін – көпқабатты құрылым. Оның семантикалық, прагматикалық және құрылымдық деңгейлері өзара тығыз байланыста қарастырылады.

Бұл үзіндіде ой кезең-кезеңімен құралып, тіл арқылы ғылыми пайым қалыптасады. Мұнда тіл тек жеткізуші емес, ойды құрастырушы механизм ретінде көрінеді. Конструктивтік қызмет мәтіннің логикалық тұтастығын қамтамасыз етіп, ғылыми танымның тілдік негізін қалыптастырады.

Метатілдік қызмет тілдің өзін сипаттауға бағытталса, кумулятивтік қызмет тіл арқылы тарихи-мәдени тәжірибені сақтайды, ал конструктивтік қызмет ойдың қалыптасуы мен жүйеленуін қамтамасыз етеді. Бұл қызметтер мәтінде дербес емес, өзара байланыста жүзеге асып, тілдің көпқырлы функционалдық табиғатын айқындайды.

1-кесте

Қызмет түрі	Негізгі анықтамасы	Негізгі максаты	Жанрлық көрінісі
Ақпараттық	Тіл арқылы адресатқа деректер, ақпараттар, мәліметтер жеткізу	Адресатты жаңа біліммен таныстыру, ақпарат беру	Ғылыми еңбектер, монографиялар, оқулықтар, ресми құжаттар, жаңалықтардың мәтіні
Экспрес-сивтік	Сөйлеушінің эмоциясы мен сезімін білдіру	Тыңдаушыға эмоциялық әсер ету	Поэзиялық және прозалық көркем шығармалар
Аппелятивтік	Тыңдаушыға ықпал ету, әрекетке шақыру	Қоғамдық санаға әсер ету, белгілі бір іс-әрекетке итермелеу	Публицистика, шешендік сөз, жарнама
Эстетикалық	Көркем тіл арқылы әсемдік сезімін туғызу	Эстетикалық ләззат сыйлау	Әдеби шығарма (поэзия, проза)
Фатикалық	Қарым-қатынасты орнату және сақтау қызметі	Коммуникацияны бастау, жалғастыру немесе аяқтау	Диалог, ауызекі сөйлеу, тұрмыстық қатынас мәтіндері
Метатілдік	Тілді тіл арқылы түсіндіру, сипаттау	Тілдік бірліктердің мағынасын нақтылау	Лингвистикалық зерттеулер, сөздіктер, оқу құралдары
Кумулятивтік	Тарихи-мәдени ақпаратты сақтау және ұрпаққа жеткізу	Ұлттық жадыны сақтау, мәдени тәжірибені жинақтау	Фольклор, шежіре, тарихи мәтіндер

Конструк- тивтік	Ойды қалыптастыру және жүйелеу құралы ретінде қызмет ету	Танымдық үдерісті ұйымдастыру	Ғылыми, философиялық мәтіндер
---------------------	---	-------------------------------------	-------------------------------------

Ескерту: Кестеде қатысымдық қызметтің түрлеріне анықтама мен олардың қолданылуы туралы көрсетілген.

Кестеде мәтіндегі қатысым қызметтері адресат пен адресант арасындағы коммуникацияның мақсат-міндетіне байланысты әртүрлі деңгейде көрініс табады. Ақпараттық, экспрессивтік, аппелятивтік және эстетикалық қызметтер мәтіннің жанрлық сипатын айқындаса, фатикалық, метатілдік, кумулятивтік қызметтер мәтіннің функционалдық кеңістігін кеңейтеді.

Көркем және публицистикалық мәтіндерде қатысым қызметтері жеке-дара емес, кешенді түрде жүзеге асады. Мәселен, О. Бөкей шығармаларында эстетикалық және экспрессивтік қызметтер тоғысып келсе, Ш. Мұртаза публицистикасында аппелятивтік қызмет жетекші орын алады, ал М. Мақатаев поэзиясында эмоциялық-экспрессивтік сипат басым.

Қатысымдық қызметтердің барлығы тілдің қоғамдағы орны мен адам санасына ықпалын дәлелдейді. Сөйлеу тілдік қатынас жасау үдерісінде өз ойын басқаларға білдіру, басқаның ойын білу мақсатында орындалып, қатысымдық бірліктер арқылы жүзеге асады. Қатысымдық бірліктер ойды білдірудің, пікір алысудың, қатынас жасаудың лингвокогнитивтік ерекшеліктерін көрсетеді. Қатысымдық бірліктерге тән бұл қасиеттер адамның физиологиялық қабілетін, психологиялық мүмкіндігін, танымдық зердесін, мәдени өркендеуін тануға арқау болады.

Мәтіннің жан-жақтылығын көрсете келіп, А. Байтұрсынұлы сөзімен түйіндеуге болады: «Айтушы ойын өзі үшін айтпайды. Өзге үшін айтады. Сондықтан ол ойын өзгелер қиналмай түсінетін қылып айту керек» [2].

Сөйлеу дүниедегі болып жатқан құбылыстарды пайымдаудың, бағамдаудың тілдегі бейнесін анықтауға, адамзаттың ой-өрісін танытуға арқау болып, тілтанымның көпсалалы психологиялық негізін ашады. Сөйлеу үдерісі дүниені танудан басталып, адамның психологиясын танумен дамып, ойлаумен байланысқа түседі.

Қорытынды

Қазақ мәтіндеріндегі қатысым қызметінің типологиясы тілдің қоғамдық-әлеуметтік мәнін, оның қарым-қатынастағы рөлін айқындайды. Зерттеу барысында қатысым қызметінің ақпараттық, экспрессивтік, аппелятивтік, эстетикалық және прагматикалық түрлері әр жанрдағы мәтіндерде өзіндік ерекшелігімен көрініс беретіні анықталды.

Ақпараттық қызмет ғылыми еңбектер мен ресми мәтіндерде дерек пен мәлімет жеткізуге негізделсе, экспрессивтік қызмет поэзия мен көркем әдебиетте адамның ішкі сезімін, эмоциялық күйін бейнелеумен ерекшеленеді. Апеллятивтік қызмет публицистикалық мәтіндер мен ресми жолдауларда халықты әрекетке, қоғамдық жауапкершілікке шақыру арқылы жүзеге асады. Эстетикалық қызмет көркем шығарманың басты белгісі ретінде оқырманға рухани ләззат сыйласа, прагматикалық қызмет заманауи прозада оқырманды ойландыруға, көзқарасын қалыптастыруға бағытталады.

Қазақ әдебиеті мен публицистикасынан алынған мысалдар тілдің қатысымдық қызметтері жеке дара емес, бір-бірімен өзара байланысты, кешенді түрде іске асатынын дәлелдеді. Әдеби мәтінде ақпараттық мазмұн экспрессивтік және эстетикалық қызметпен ұштасып, публицистикада ақпараттық пен апелляциялық қызмет қатар қолданылса, қазіргі прозада прагматикалық бағдар жетекші орынға шықты.

Осылайша, қазақ мәтіндеріндегі қатысым қызметінің типологиясын саралау – тілдің тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-прагматикалық, мәдени-эстетикалық құбылыс екендігін айқындайды. Бұл зерттеу қазақ тіл білімінің антропоцентристік бағыттағы жаңа ізденістеріне негіз болып, қатысымдық талдау әдіснамасын толықтыра түседі.

Қатысым қызметінің типологиясын талдау қазақ тіл білімінің антропоцентристік бағытын толықтыра түсетін маңызды ғылыми нәтиже берді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Рамазанова, Г. Х.** Стратегии реализации предложения в профессиональном дискурсе // Яссауи университетінің хабаршысы. – 2025. – № 3(137). – 116–128-бб.

2 **Моррис, Ч.** Foundations of the Theory of Signs. – Chicago: University of Chicago Press, 1938. – P. 7–9.

3 **Байтұрсынұлы, А.** Әдебиет танытқыш. – Алматы: Жалын, 1991. – 462-б.

4 **Әнес, Ғ.** Мәтін кеңістігі: семантикалық, этимологиялық аспект: PhD дис. ... филос. докторы (PhD). – Алматы, 2010. – Б. 12–13

5 **Макаров, М. Л.** Коммуникативная структура текста. – Тверь, 1990. – 152 с.

6 **Байтұрсынұлы, А.** Тіл-құрал / Е. Тілешовтың құрастыруымен. – Алматы, 2009. – 34–36-бб.

7 **Мақатаев, М.** Шығармалары: өлендері мен дастандары. – 3-басылым. – Алматы, 2013. – 1-т. – 76–77-бб.

8 **Шындықтың шарайнасы: Ш. Мұртазаның көзқарасы мен ұстанымы** // Egemen Qazaqstan. – 2022. – [Электронды ресурc]. – URL: <https://egemen>.

[kz/article/322683-shyndyqtynh-sharaynasy-sherkhan-murtazanyh-kozqarasy-men-ustanymy](https://egemen.kz/article/322683-shyndyqtynh-sharaynasy-sherkhan-murtazanyh-kozqarasy-men-ustanymy) (қаралған күні: 08.09.2022).

9 **Тоқаев, Қ.Ж.** Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оларды түбегейлі цифрлық трансформация арқылы шешу: Қазақстан халқына Жолдау // Ақорда. – 2025. [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyh-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifryk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957> (қаралған күні: 08.09.2025).

10. **Бөкей, О.** Қар қызы // Қазақ прозасының қазынасынан. – Алматы : Rarity, 2010. – Б. 2–3.

11 **Бөкей, О.** Шығармалары: роман, повестер. – Алматы, 2013. – 2-т. – 86–87-бб.

12 **Оразбаева, Ф. Ш.** Тілдік коммуникация негіздері. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1995. – 252-б.

REFERENCES

1 **Ramzanova, G. Kh.** Strategii realizatsii predlozheniya v professional'nom diskurse [Strategies for Sentence Realization in Professional Discourse]. // In Vestnik Yassawi Universiteta – 2025. – № 3(137). – P. 116–128.

2 **Morris, Ch.** Foundations of the Theory of Signs. – Chicago : University of Chicago Press, 1938. – P. 7–9.

3 **Baitursynuly, A.** Adebiet tanytqysh [Theory of Literature]. – Almaty : Zhalyh, 1991. – 462 p.

4 **Anes, G.** Matin kenistigi: semantikalyq, etimologiyalyq aspekt [Text Space: Semantic and Etymological Aspect]. PhD Dissertation. – Almaty, 2010. – 12–13-бб.

5 **Makarov, M. L.** Kommunikativnaya struktura teksta [Communicative Structure of the Text]. – Tver, 1990. – 152 p.

6 **Baitursynuly, A.** Til-qural [Language Manual] / Compiled by E. Tileshov. – Almaty, 2009. – P. 34–36.

7 **Maqatayev, M.** Shygarmalary: olenderi men dastandary [Collected Works: Poems and Epic Poems] / 3rd ed. Vol. 1. – Almaty, 2013. – P. 76–77.

8 **Shyndyqtyh sharainasy: Sh.Murtazanyh kozqarasy men ustanymy** [The Mirror of Truth: Sherkhan Murtaza's Views and Principles] // Egemen Qazaqstan, 2022. [Electronic resource]. – Available at: <https://egemen.kz/article/322683-shyndyqtyh-sharaynasy-sherkhan-murtazanyh-kozqarasy-men-ustanymy> (accessed 08 September 2022).

9 **Tokayev, K.-J.** Zhasandy intellekt dauirindegi Kazakhstan: ozekti maseleler zhane olardy tubegeyli cifrlyq transformatsiya arqyly sheshu [Kazakhstan in the Era of Artificial Intelligence: Current Issues and Their Solution through Comprehensive Digital Transformation]. // Address to the People of Kazakhstan. Akorda, 2025. [Electronic resource]. – Available at: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlyk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957> (Accessed 08 September 2025).

10 **Bokei, O.** Qar qyzy [The Snow Maiden]. // In: Qazaq prozasynyn qazynasynan [Treasury of Kazakh Prose]. – Almaty : Rarity, 2010. – P. 2–3.

11 **Bokei, O.** Shygarmalary: Roman men povester [Collected Works: Novels and Novellas]. – Almaty, 2013. – Vol. 2. – P. 86–87.

12 **Orazbayeva, F. Sh.** Tildik kommunikatsiya negizderi [Fundamentals of Language Communication]. – Almaty : Respublikalyq baspa kabineti, 1995. – 252 p.

29.04.26 ж. баспаға түсті.

25.05.26 ж. түзетулерімен түсті.

10.08.26 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Ж. Ибраева¹, Г. Четиндаг Суме², О. Эртисхан³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы;

²Университет Фырат, Турция, г. Элязыг;

³Института профессионального развития по Павлодарской области АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу»», Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 29.04.26.

Поступило с исправлениями 25.05.26.

Принято в печать 10.08.26.

ВИДЫ КОММУНИКАТИВНОЙ ФУНКЦИИ В КАЗАХСКИХ ТЕКСТАХ И ИХ ЯЗЫКОВОЕ ВЫРАЖЕНИЕ

В данной статье обобщаются виды коммуникативных функций в казахских текстах и подробно рассматриваются их языковые проявления. Основная функция языка – быть средством общения, вместе с тем его информационные, экспрессивные, аппелятивные, эстетические и прагматические стороны анализируются с научной точки зрения.

В статье уточняется место текста среди языковых уровней, его соотношение с другими языковыми единицами, а также раскрываются понятия и функции лингвистики текста. Для достижения поставленной цели определены следующие задачи: 1) рассмотреть теоретические основы коммуникативных функций; 2) выявить типологию коммуникативных функций в казахских текстах; 3) описать реализацию коммуникативных функций на языковых уровнях. Особенности восприятия адресатом (получателем информации) текста при чтении описываются и классифицируются.

В ходе исследования были проанализированы тексты различных жанров, включая лингвистические труды Ахмета Байтурсынулы и современные филологические статьи. Рассматривались поэтические произведения М. Макатаева, ярко демонстрирующие экспрессивную и эстетическую функции языка. Также были изучены и сопоставлены коммуникативные аспекты текстов: отрывков из рассказов О. Бокея и произведений Ш. Муртазы, образцов ораторского искусства, а также Посланий Президента Республики Казахстан К. Токаева народу.

Коммуникативная роль языковых единиц в речевых актах обосновывается концепциями Ч. Морриса, а также трудами Ахмета Байтурсынулы, современными филологическими исследованиями и примерами информационной, прагматической, экспрессивной и эстетической функций в современных казахских текстах.

Ключевые слова: коммуникативная функция языка, казахские тексты, адресат, языковая единица, лингвистика текста.

**Zh. Ibrayeva¹, G. Çetindağ Süme², O. Ertiskhan³*

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty;

²Firat University, Elazığ, Turkey;

³Institute of Professional Development in Pavlodar Region,
Orleu National Center for Professional Development JSC,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 29.04.26.

Received in revised form 25.05.26.

Accepted for publication 10.08.26.

TYPES OF COMMUNICATIVE FUNCTIONS IN KAZAKH TEXTS AND THEIR LINGUISTIC MANIFESTATIONS

This article summarizes the types of communicative functions in Kazakh texts and examines their linguistic manifestations in detail. While the primary function of language is to serve as a means of communication, its informational, expressive, appellative, aesthetic, and pragmatic aspects are analyzed from a scientific perspective. The article elaborates on the position of the text within language levels, its relation to other linguistic units, as well as the concepts and functions of text linguistics.

To achieve the intended goal, the following objectives were set:

- 1) to examine the theoretical foundations of communicative functions;*
- 2) to identify the typology of communicative functions in Kazakh texts;*
- 3) to describe the realization of communicative functions at different language levels.*

The study involved an analysis of diverse text genres, including the linguistic works of Akhmet Baitursynuly and contemporary philological research articles. The expressive and aesthetic functions of language were examined through the poetic works of M. Makataev. Furthermore, the communicative functions were analyzed and compared across several sources, including excerpts from the short stories of O. Bokei, the literary works of Sh. Murtaza, examples of oratory, and the official Addresses to the People by the President of the Republic of Kazakhstan, K. Tokayev.

The peculiarities of the addressee's (the recipient of information) perception while reading the text are described and classified. The communicative role of language units in speech acts is substantiated by Ch. Morris's theoretical framework, supported by the linguistic works of Akhmet Baitursynuly, modern philological research, and examples of informational, pragmatic, expressive, and aesthetic functions in contemporary Kazakh texts.

Keywords: communicative function of language, Kazakh texts, addressee, linguistic unit, text linguistics.

Теруге 10.08.2026 ж. жіберілді. Басуға 21.09.2026 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

5,64 МБ RAM

Шартты баспа табағы 44,4.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4593

Сдано в набор 10.08.2026 г. Подписано в печать 21.09.2026 г.

Электронное издание

5,64 МБ RAM

Усл. печ. л. 44,4.

Компьютерная верстка: З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4593

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz